

СНУМ ТА АНТИКОМУНІСТИЧНИЙ МОЛОДІЖНО-ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ В 1989 – 1991 рр. – З ЧОГО ВСЕ ПОЧИНАЛОСЯ?

Сергій Вікторович Шумило, 1976 р. н., з 2002 по 2006 рр. обирався депутатом Чернігівської міської ради, був секретарем профільної комісії міськради з питань підприємництва, приватизації та земельних відносин. На початку 1990-х рр. брав активну участь у молодіжному антирадянському русі та боротьбі за незалежність України. У 1989 – 1990 роках виступив учасником ініціативної групи зі створення в Чернігівській області першої альтернативної до комсомолу Спілки Незалежної Української Молоді (СНУМ), виконував обов'язки її секретаря. У 1990-ті рр. працював журналістом газет «Черниговский полдень» та «Черниговский деловой курьер», генеральним директором ТОВ «Чернігів-інформ» (видання газет «Теледень» та «Славутич»), був головним редактором обласної газети «Чернігівські податкові новини», очолював правління ЧМГО «Міжнародний центр гуманітарних ініціатив та екологічних досліджень», працював директором прес-центру Асоціації українських банків. Нині очолює науково-громадську організацію «Міжнародний інститут афонської спадщини». Автор десяти книг та численних публікацій з історії та релігії.

– Сергію Вікторовичу, ви були одним із організаторів першої на Чернігівщині незалежної молодіжної організації. Що це було за громадське утворення і чим воно займалося?

– Перш ніж розповісти про організацію, варто нагадати, що то були за часи. Для більшості сучасних юнаків та дівчат, що вільно беруть участь у різноманітних молодіжних рухах, тодішні часи відомі лише з підручників, а там не завжди об'єктивно висвітлюються ті події. А події були такі: з проголошенням новим генсеком КПРС М. Горбачовим у 1985 році т. зв. «перебудови» люди з надією почали очікувати суттєвих змін, тобто припинення репресій з боку КДБ та скасування політичної монополії КПРС, запровадження справжньої свободи слова, гласності та демократії, децентралізації влади і реального суверенітету радянських республік. Проте такі сподівання невдовзі наштовхнулися на потужний опір з боку правлячої партноменклатурної верхівки, яка намагалась утримати владу за будь-яку ціну. У цьому відношенні знаковими виявилися події у Прибалтиці та на Кавказі. Зокрема, у Тбілісі в 1989 р. радянські війська за наказом правлячої партії саперними лопатками рубали мирних демонстрантів... Загинули десятки людей і сотні були поранені, це бачив увесь світ. Бачили або чули про це (як правило, з «мутних хвиль») і ми і, як не дивно, замість залякування це викликало в нас тільки повагу і захоплення подвигом і жертовністю постраждалих.

У такій атмосфері в Чернігові невеличкою групою місцевої національно-свідомої молоді на протигагу монополістичному комсомолу й було створено нелегальну Спілку Незалежної Української Молоді (СНУМ). Спочатку це була молодіжна філія Української Гельсинської Спілки (УГС), але у квітні 1990 р. на всеукраїнському з'їзді вона виділилася у цілком окрему, суто молодіжну всеукраїнську організацію, що ставила собі за мету згуртування молоді й боротьбу за повне повалення комуніс-

тичного режиму та побудову дійсно незалежної Української Держави.

– Як це сприймалося оточуючими? Адже це були по тих часах «реакційні» прояви. Чи не чинився на вас тиск?

– Щодо оточуючих, зокрема серед молоді, то більшість, звичайно, на нас дивилася як на диваків. Особливо це проявлялося на Чернігівщині, яка тривалий час лишалася застійним «червоним заповідником». Тут поширення проукраїнських та антикомуністичних настроїв тривало досить повільно і складно. Певний прорив відбувся після т. зв. «ковбасної революції» січня 1990 року, але не сильний, тому до самого розпаду СРСР Чернігівщина по рівню громадянської активності й національної свідомості займала одне з останніх місць. Особливо вкрай важко на Чернігівщині було розчухувати і залучати до антирадянської діяльності молодь... Виховувана школою та вузами в дусі комсомолу і комуністично-радянської ідеології, переважна більшість наших однолітків неоднозначно сприймала нашу діяльність, якщо не завжди вороже, то переважно з байдужістю. А якщо хто і підтримував, то боявся про це навіть зізнатись. Інші настільки були загінтовані комуністичною пропагандою, що дай клич, то вони самі пішли б нас відловлювати і душити. Такі були часи. Нас дійсно вважали «небезпечними», «агентами ворожих країн», адже вважалось, що «самостійництво» – це взагалі щось зі сфери злочинного і антинародного. Та що казати про простих, затруєних, забомбулених системою людей, коли навіть окремі «рухівці» вважали наші дії «передчасними» та «провокаційними». Взагалі-то Рух попервах за незалежність відверто і не виступав, адже він і створювався українськими радянськими письменниками-комуністами (Драч, Яворівський, Павличко та ін.) як «рух за перебудову», а не за незалежність. Гасло про повну незалежність вони прийняли не одразу, лише з кінця 1990 року, як ще пізніше, через рік, його підхопила і правляча комуністична партноменклатура на чолі з Кравчуком. Тому-то наша сучасна незалежність і мала весь час якийсь карикатурний вигляд.

А щодо тиску з боку КДБ, то він здійснювався постійно, починаючи від створення організації у 1989 році і аж до розпаду СРСР. Я був одним з наймолодших членів СНУМу. У 1989 – 90 рр. я ще навчався у школі (№ 24), тому про мої «витівки» там швидко дізналися. А коли я у 1989 р. почепив на груди саморобний жовто-блакитний значок із тризубом, то це було справжнє «ЧП» для школи...

Дирекція і вчителі намагалися створити навколо мене морально нестерпну обстановку, налаштовували проти однокласників, під час уроків при всьому класі вчиняли

Лл. 1. Активісти Чернігівського крайового осередку СНУМу під час акції на Валу, 9 березня 1990 року. На фото у першому ряду зліва направо: 1. Сергій Шумило, 2. Сергій Потапенко, 3. ..?, 4. Андрій Заєць. У другому ряду тримають синьо-жовті прапори (зліва направо): 1. Василь Ведерніков, 2. Олександр Вологжанін, 3. ..?, 4. Ростислав Яременко (без прапора).

мені показові «уроки політичного перевиховання», обзивали «фашистом» і навіть «божевільним», погрожували виключенням зі школи. Якось група комсомольських активістів, причепившись до мого жовто-блакитного значка на грудях і хрестика на шії, почали вимагати їх зняти, сильно побивши. Вчителі намагалися насильно змусити мене носити на шії замість хрестика червону піонерську ганчірку, яку я не давав на-чепити на мене. Досі пам'ятаю, як класна керівниця свої уроки розпочинала словами:

– Шумило, встать! Ты фашист! Тебе Ленин бесплатное образование дал, а ты, неблагодарный, нашего Ленина порочишь!

Чинився тиск і на батьків... Родину було поставлено на облік у «компетентних органах». У результаті морального тиску я таки змушений був покинути навчання у школі й перевестися до СПТУ. Цікаво, що з усіх шкільних учителів мене таємно підтримувала лише викладачка української мови та літератури Катерина Ревко і зовсім інакше було з викладачкою російської. З цієї причини з української у мене були п'ятірки, а з російської – штучно ставили трійки.

Доводилося перетинатись і з кедебешниками, які використовували практику то залякувань, то пропозицій співпраці і кар'єрного росту в комсомолі. Але ми настільки вірили у свої ідеали, що будь-яка можливість співпраці з КДБ для більшості з нас була ганьбою і безчестям. Так-так, саме безчестям. Таке поняття серед нас тоді було розвинуто.

Іл. 2-3. «Ковбасна революція» – перший масовий несанкціонований антиурядовий мітинг у Чернігові, під стінами Чернігівського обкому КПУ, 7 січня 1990 року.

– *Відомо, що вашого рідного брата Віталія Шумила тоді навіть судили... Розкажіть про це більш детально.*

– Так, це було в 1989 році. Наприкінці 80-х мій брат був організатором іншої чернігівської опозиційно-правозахисної антирадянської організації – «Центр демократичних ініціатив» (ЦДІ), на базі якої в 1990 р. було створено чернігівський осередок всесоюзної антикомуністичної партії «Демократичний союз» (очолювала партію відома дисидент і правозахисниця Валерія Новодворська). Ця організація була найпершою в СРСР опозиційною партією, яку створили у Москві дисиденти ще навесні 1988 року і яка ставила за мету «ненасильницьке повалення радянського режиму». Також брат був співзасновником і співредактором чернігівської антирадянської самвидавної газети «Народная свобода».

За організацію антирадянських зборів і агітацію серед населення його неодноразово піддавали затриманням і тиску з боку КДБ і міліції. Одне з таких – 29 жовтня 1989 року. Він був з двома однодумцями під час збирання підписів на підтримку альтернативного проекту Конституції Андрія Сахарова схоплений у центрі міста співробітниками міліції і доставлений в Деснянське РВВС м. Чернігова, де проти них порушили справу за статтями 185 і 1851 АК УРСР. 1 листопада 1989 року відбувся суд. Той судовий процес набув тоді в місті гучного резонансу. Адже це був перший у місті публічний процес проти опозиційних діячів. На захист молодих правозахисників виступило багато громадських діячів, під час засідання суду зал був переповнений людьми, які зібралися підтримати обвинувачених. Свою підтримку підсудним висловили видатні дисиденти і правозахисники академік Андрій Сахаров, Валерія Новодворська, радіо «Свобода» на увесь світ тоді передавало репортаж про цей чернігівський процес.

Суд хотів присудити обвинуваченим п'ятнадцять днів арешту і два місяці виправних робіт. Однак у результаті громадського тиску і міжнародного розголосу вдалося домогтися пом'якшення покарання. Постановою від 1 листопада 1989 р. Деснянський районний суд м. Чернігова за ст. 1851 ч. 1 АК УРСР присудив брату і двом його однодумцям виплату адміністративного штрафу, а провадження за ст. 185 АК УРСР припинив «за відсутністю складу злісної непокори працівникам міліції в їх діях» (при затриманні вони не чинили фізичного опору). Подібної правової перемоги чернігівська радянська судова практика в ті роки ще не знала. Гроші на сплату адміністративних штрафів вислав особисто академік Андрій Сахаров незадовго до своєї смерті.

За свої антирадянські переконання брат неодноразово піддавався побиттю з боку співробітників КДБ – МВС. Так, навіть уже в середині 1990 року, ввечері, при виході з будинку на брата напала група афганців, яка навмисно підстерігала його біля

Іл. 4. 1-й випуск чернігівської самвидавної газети «Народная свобода» від 9 січня 1991 р., стор. № 1.

будинку. Поваливши на землю і жорстоко б'ючи ногами по голові, вони кричали, що він «американський шпигун», «зрадник батьківщини», «агент Ватикану» і т. п. Після цього насильно доставили до Деснянського РВВС, де допитали, протримавши у напівсвідомому стані до самого ранку. У результаті жорстокого побиття він кілька днів не міг піднятися з ліжка, обличчя було просто чорним, усе запливло від ударів ногами по голові. Іншим разом, під час пікету з антирадянськими плакатами під будівлею облуправління КДБ його знову було побито працівниками КДБ, тоді навіть під час затримання йому покалічили руку...

– ***Виходить, у Шумил уся родина була «дисидентська»?***

– Не знаю, наскільки тут доречний термін «дисидентська», адже для мене дисиденти, у першу чергу, це Євген Сверстюк, Василь Стус, Андрій Сахаров та інші. Тобто «дисидентський рух» я більше ототожнюю з «шістдесятництвом». Те, що пройшли вони, ми, слава Богу, не проходили. Та й часи все ж таки трохи були вже інші... Але антирадянські настрої у нас у родині були досить сильно розвинені. На нашій квартирі тоді регулярно проводилися нелегальні молодіжні зібрання, творчі та релігійно-філософські вечори, диспути, семінари. Часто приходило чимало молоді...

– ***Тобто це була «дисидентська» атмосфера?***

– Можна сказати, що так...

– ***Як би охарактеризували ту добу? Чи вдалося домогтися того, за що виступали, боролися?***

– Можна сказати, що то був період справжнього пробудження після сімдесятирічної сплячки і терору. Тому чимало хто з людей з цікавістю ставився до всього нового, з ентузіазмом і надією брав участь у несанкціонованих мітингах і демонстраціях, антирадянських акціях протесту і непокори, легко переймався будь-якою альтернативною ідеєю: чи то позитивною, а то й негативною. Ми намагались хоч якось розворушити людей, підштовхнути їх до більш активної суспільно-політичної дії. Щось нам вдалося, щось ні. Але в усякому разі ми не сиділи на кухні і не скаржилися пошепки, що у нас усе погано. Ми робили свою справу, наближали день проголошення незалежності України, як могли. І не наша вина, що вийшло не так, як ми хотіли. Що ті ж самі комуністи й кедебешники, які нас душили, з часом перефарбувалися, вкрали наші ідеї і гасла та, прикриваючись ними, остаточно довершили пограбування народу і України. У 1992 році наша країна не пішла шляхом Польщі та Прибалтики, де було прийнято закон про люстрацію, розпочато справжні економічні реформи, а тому, як казав наш головний компартійний ідеолог і демагог Кравчук, «маємо те, що маємо», тобто кланово-олігархічні режими, на проводі яких і досі стоять ті самі комсомольські чиновники і активісти-«стукачі», що і понад двадцять п'ять років тому.

І ще слід зазначити. Як це не дивно зараз, але тоді вся наша діяльність ґрунтувалася на голому ентузіазмі та ідейності, чого не скажеш про більшість сучасних організацій та їхніх лідерів. Грошей нам ніхто не платив. Навіть більше, за власний кошт підпільно випускали самвидав, нелегально перевозили його з Прибалтики. Так, для Чернігова ми у Литві за власний кошт випускали першу молодіжну незалежну самвидавну газету «Деснянські хвилі», яку КДБ намагався силою вилучати. Одного разу при перевезенні партії самвидаву з Прибалтики на вокзалі невідомі підійшли і підпалили увесь вантаж. Тому ми не тільки не заробляли, але навпаки втрачали...

– ***Організовуючи несанкціоновані, антирадянські акції протесту і непокори хіба не боялися, що вас може спіткати доля інших дисидентів і в'язнів сумління?***

– Все ж таки це був кінець 80-х – початок 90-х років. Це вже інші часи настали. Проте і тоді бувало всяке. Можливість повернення до репресій і арештів була більше ніж реальністю. Але ми виховували себе на інших ідеалах, а тому в разі потреби готові були йти і на таке, як і на діяльність в умовах підпілля або взагалі громадянської війни. На щастя, цього не сталось, підірвати систему вдалося мирним шляхом «з низів».

Проте ми були одержимі ідеєю і, звичайно, психологічно завчасно налаштували себе на будь-які ситуації, у тому числі й можливі арешти та репресії. Особливо гостро це проявилось у серпні 1991 року під час ГКЧПістського путчу. Якби історія пішла трохи іншим шляхом – усі ми опинилися б у «местах не столь отдаленных». І ми були свідомі цього, а тому з іще більшою наснагою і завзяттям ішли на акції протесту і непокори, які значною мірою і спричинили поразку «ГКЧП». У цьому є заслуга і нашого молодіжного руху, деякі з представників якого навіть поїхали тоді до Москви захищати «Білий дім». Якщо хто пам'ятає, то у ті трагічні дні там майоріло чимало синьо-жовтих прапорів, що були підняті нашими СНУМівцями. Тоді ж відбулися масові акції протесту у Києві й по всій Україні, в яких СНУМ брав активну участь.

Заслугою нашого молодіжного руху тоді була і перша в історії «радянської» України відставка у жовтні 1990 року уряду Масола, що відбулася в результаті ініційованих УСС, СНУМом та іншими молодіжними організаціями масових студентських голодувань та акцій непокори у Києві та по всій Україні. Ті жовтневі події тепер більш відомі з підручників як «революція на граніті». Одночасно з київськими студентами ми тоді організували у Чернігові акції «сидячого голодування» на Красній площі (тоді площі Куйбишева). Пригадую, навіть обкомівська газета «Деснянська правда» тоді писала про наші акції у Чернігові... Тиск з боку КДБ був неймовірним, але розправитися з тисячами обуреної молоді їм уже було не під силу. То була перша перемога, що ознаменувала початок кінця тоталітарної системи. Поразка «ГКЧП» – то було закономірним продовженням того природнього процесу, який вже не під силу було зупинити агонізуючій тоталітарній системі.

Іл. 5. Активісти СНУМу під час однієї з протестних акцій на Красній площі (тоді площі Куйбишева) спалюють портрети Леніна. Чернігів, 1990 р.

– Розкажіть коротко про діяльність СНУМу в цілому. Як вона зародилась? Чим відрізнялась від інших організацій, того ж НРУ?

– Як я вже казав, СНУМ виник у 1989 р. на базі молодіжної філії Української Гельсинської Спілки (УГС). Між старими і молодими членами УГС все більше поглиблювались розбіжності щодо бачення методів антикомуністичної боротьби. Молодь завжди трохи радикальніше і запальніше сприймає певні речі... Тому вже з травня 1989 року на базі молодіжних філій УГС почали створюватись осередки СУМ-СНУМ. Перший виник якраз на Сході, у Харкові. Потім був Львів, Луцьк, Київ та інші міста. По суті, це було відтворенням в межах України діяльності емігрантської Спілки Української Молоді (СУМ). Але наша організація була незалежною від центру в діаспорі. І щоб відрізнитись від емігрантської організації, у назві було додано слово «незалежна». Це слово символізувало ще й альтернативу до комсомолу – «незалежна українська молодь».

Уже з січня-березня крайовий осередок СНУМу діяв на базі УГС й у Чернігові. Початковий оргкомітет складався з менш ніж десяти хлопців. Одні з перших акцій, в яких брали участь активісти чернігівського СНУМу, – це перший «чернігівський майдан» у січні 1990 року, відомий ще як «ковбасна революція», участь у «Живому

ланцюгу єднання» 21 січня 1990 року, участь у мітингах на захист української мови у Чернігові 11 лютого 1990 р. та на День пам'яті Тараса Шевченка 9 березня 1990 р. на Валу, інші акції у «Гайд-парку» біля пам'ятника Б. Хмельницькому, зокрема 7 квітня 1990 р. – на підтримку незалежності Литви та 8 квітня – вшанування жертв Тбіліської трагедії. У мене в архіві збереглася дуже рідкісна фотографія активу чернігівського СНУМу під час однієї з цих акцій на Валу 9 березня 1990 р.

Станом на квітень 1990 року по всій Україні вже діяло 18 обласних організацій СНУМу. Тоді ж, у березні 1990 року, на виборах до Верховної Ради УРСР від СНУМу народним депутатом по Львівській області пройшов Ігор Деркач, голова Львівської крайової організації СНУМу.

Остаточне організаційне оформлення СНУМу як самостійної всеукраїнської молодіжної організації відбулося 26-27 травня 1990 р. на Першому Великому Зборі (з'їзді) СНУМу в Івано-Франківську. У його роботі взяло участь понад 220 делегатів з різних регіонів України. Голова УГС Левко Лук'яненко тоді на з'їзді підтримав створення на базі молодіжної філії окремої молодіжної організації. Він всіляко підтримував ініціативи молоді. Тобто це не був розкол в середині УГС. Тоді ж переважною більшістю голосів головою СНУМу було обрано голову Львівського осередку і молодого народного депутата, члена фракції «Народна рада» Ігоря Деркача.

З'їзд тоді прийняв рішення про згуртування регіональних осередків та активізацію молодіжної діяльності, посилення антирадянської агітаційної роботи в «середовищі студентської та робітничої молоді». Водночас під час з'їзду у складі СНУМу виявились дві різні ідеологічні течії: національно-демократичного та націоналістично-радикального спрямування. Більш поміркованими були представники східних областей, більш радикальними – західних. Аби уникнути розколу на ідейному та регіональному ґрунті, в Статуті та Програмових засадах СНУМу було закладено федеральний устрій Спілки та, по суті, автономний статус кожної обласної організації.

Діяльність Чернігівського крайового осередку СНУМу так само, по суті, була автономною, зорієнтованою на роботу серед молоді Чернігівщини. Переважно співпраця відбувалась з територіально близькими осередками в Києві, Сумах, Полтаві. У члени приймалась активна національно-свідома молодь з 13 і більше років. У той час мені довелось виконувати обов'язки секретаря організації. Тоді ж разом з Ростиславом Яременком я уклав і розмножив на друкарській машинці засадничий документ – «Основні принципи Чернігівської крайової організації СНУМу», в яких серед цілей організації я прописав відтворення самостійної соборної Української держави в її етнічних кордонах, включно зі Стародубщиною, Білгородщиною, частиною Курської і Ростовської областей, а також Кубанню. Цей пункт в організації тоді викликав чимало дискусій, через що від нього довелось відмовитись. А от інший мій пункт – про повернення в Україну історичних і культурних цінностей, вивезених з України, було залишено в «Основних принципах». Цей текст, після певного редагування, був затверджений на засіданні крайових зборів чернігівського СНУМу 7 квітня 1990 р. і надрукований у третьому номері нашої самвидавної газети «Деснянські хвилі» за квітень 1990 р. Тоді ж, на крайових зборах 7 квітня, співголовами чернігівського СНУМу були обрані Сергій Потапенко та Василь Ведерніков, а виконавчим секретарем – Сергій Чуйко (останній дуже швидко відійшов від діяльності, і посада секретаря тривалий час лишалась вакантною). Також було обрано делегатів від Чернігівщини на Перші Великі Збори (з'їзд) СНУМу в Івано-Франківську 26-27 травня 1990 р.

Уже в листопаді 1990 р. у СНУМі відбувся розкол, від Спілки відкололась націоналістична фракція Вітовича-Корчинського-Шкіля, яка утворила окрему організацію – Українську Націоналістичну Спілку (УНС), яка згодом склала основу УНА-УНСО. Наш чернігівський осередок був більш поміркованим, переважно зорієнтованим на демократичні цінності та ідеї, тому не підтримав таких дій.

Щодо «НРУ за перебудову», то ми з ними співпрацювали, проводили спільні демократичні заходи, мітинги, акції протесту. Але наші погляди були дещо відмінними від «рухівських». Якщо створений радянськими письменниками-комуністами Рух спочатку виступав не за повну самостійність України, а лише за «перебудову» і біль-

шу «автономізацію» в межах СРСР, то УГС і СНУМ від самого початку виступали за повалення комуністичного режиму, повну незалежність України, декомунізацію і проведення «нюрнберзького процесу» над діячами КПРС та КДБ. Такі наші погляди деякі «рухівці» вважали «передчасними», надто «радикальними» і навіть «провокативними». Інколи вони навіть перешкоджали нам організувати наші акції. Зокрема, дехто з них категорично не підтримував і засуджував наші акції зі спалення радянських прапорів, комсомольських квитків та портретів Леніна. Оскільки в результаті якихось домовленостей після «ковбасної революції» у Чернігові для НРУ у центрі міста по вул. Щорса, 4 комуністичною владою було офіційно надано офіс, чого не мали жодні інші опозиційні організації (УГС, СНУМ та ін.), то керівництво НРУ, імовірно, в заміні мало чимось відплачувати владі. Саме так ми сприймали їхню своєрідну лояльність до влади і намагання гасити наші більш радикальні ініціативи. Окрім того, в керівництві чернігівського РУХу були й колишні функціонери обкому комсомолу, з якими у нас по багатьох питаннях існували суттєві розбіжності. Навіть

Лл. 6-7. Молодіжна акція чернігівського СНУМу під час «Травневої» комуністичної демонстрації у Чернігові, 1 травня 1990 року.

у другій половині 1991 р. на мітингах окремі їхні лідери могли публічно закликати з трибуни до побудови «нехай і комуністичної, але нашої, вільної України». Зрозуміло, що така «демплатформа КПУ» для нас була категорично неприйнятною. Поняття «комуністична» і «вільна Україна» для нас були несумісними. Все це поглиблювало

існуючі ідейні розбіжності з «рухівцями». Як відомо, сама така їхня «платформа» перемогла наприкінці 1991 – початку 1992 років після проголошення незалежності України. Тож, аби почалась у країні декомунізація, довелось чекати ще цілих 25 років...

– *А з іншими організаціями була співпраця? Які ще акції ви проводили?*

– Так, була дуже тісна співпраця з УГС, яка згодом була реорганізована в Українську Республіканську Партію (УРП). З УГС у СНУМу було найбільше спільного. Та й сам СНУМ виник як молодіжна філія УГС за сприяння самого керівництва УГС. Цей зв'язок лишився і після виокремлення в окрему молодіжну організацію, чимало членів СНУМу одночасно продовжували бути членами УГС, а потім і УРП. Також була тісна співпраця з Товариством української мови ім. Т. Г. Шевченка, з «Меморіалом», з тим же НРУ. Пізніше у Чернігові виникли осередки ДемПУ, Студентського братства, асоціації «Зелений світ», інших організацій демократичного спрямування. З усіма ними у нас була одна спільна мета – повалення тоталітарного комуністичного режиму, демократичні перетворення та здобуття незалежності України. Тому з усіма ними ми тісно взаємодіяли, брали участь у спільних акціях та мітингах, у тому ж «Гайд-парку» та інших місцях. Такі відомі просвітницькі акції, спрямовані на пробудження національної свідомості населення області, як походи «Дзвін-90» та «Козацькими шляхами» (1991) також відбувались за нашої активної участі. До речі, переважна більшість активістів СНУМу одночасно була членами Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка (майбутньої «Просвіти») і брала активну участь у його діяльності і заходах. Але проводили і свої, окремі. Це і акції «сидячого голодування» у Чернігові, протести і агітація проти мобілізації молоді до лав радянської армії, агітаційна робота серед молодих військових строкової служби, студентів і школярів старшого віку. Ми друкували і множили чимало антирадянських листівок, які розклеювали вночі по місту, поширювали їх серед молоді. Під час мітингів разом з представниками УГС утворювали дружини охорони (безпеки) з метою забезпечення від можливих провокацій, нападів і бійок з боку комсомольців і кедебістів. Проводили також акції вшанування жертв комуністичних політичних репресій та українських героїв – борців за волю України, інші просвітницькі акції. Зокрема, у Крутах представниками в 1990 р. було вперше встановлено пам'ятний хрест, тут проводились заходи на честь героїв-студентів. Також організували релігійні семінари, дискусії, запрошуючи представників українських церков.

Іл. 8. Посвідчення Сергія Шумила від 22 березня 1990 р. про членство в Товаристві української мови ім. Т. Г. Шевченка

Ми шили і поширювали національні прапори, іншу символіку. Під час «жовтневих» та «травневих» комуністичних демонстрацій, на знак протесту, ми виходили на площу з синьо-жовтими прапорами і плакатами антирадянського змісту. Проте комсомольські активісти, міліція та кедебісти в штатському намагалися

зірвати наші акції, влаштовуючи бійки та інші провокації.

До речі, пригадую, як, серед іншого, в рамках таких акцій на будівлі Чернігівського облвиконкому на центральній площі Чернігова я вночі підпалив червоний радянський прапор, який висів на вході (нині будівля облдержадміністрації). Якщо не помиляюсь, це було в листопаді, в дні святкування «жовтневої революції». Тоді вдалося втекти від міліції; у ті роки за «наругу над державним прапором СРСР» передбачалась карна стаття. А от у школі, в якій я навчався (№ 24), після того, як я зіпсував великий портрет Леніна, мене таки викрили... Для шкільного керівництва «наруга над вождем комунізму» була справжнім «ЧП». З міськкому комсомолу тоді влаштували ціле розслідування. Був сильний тиск на батьків, мене хотіли виключити зі

Іл. 9. Пам'ятник Леніну на Валу в Чернігові, знищений СНУМівцями в 1990 р.

спіймала міліція чи КДБ. Тому імена тримались у суворій таємниці. Після кожного такого нічного «зникнення» голову намагались приліпити заново, але вона погано трималась... Після чергового такого «зникнення» голові владі довелося демонтувати пам'ятник повністю, оскільки він не підлягав відновленню. Це було наприкінці 1990 року. Тобто це був перший демонтаж пам'ятника Леніну в Чернігові.

Намагались ми неодноразово, в рамках акцій протесту, зіпсувати і п'ятиметровий постамент Леніну в центрі міста, на тодішньому проспекті Леніна (нині – проспект Миру). Але це було набагато складніше. До того ж він завжди охоронявся міліцією. А під час антирадянських демонстрацій його оточували по кілька кордонів міліції з собаками. Тому під час таких акцій максимум, що нам вдавалося зробити, це кидати в бовдура банки з фарбою так, щоби швидко схватись у натовпі. Але тут завжди виникали проблеми ще й з окремими «рухівцями», які теж намагались зашкодити таким нашим акціям... Хоча і в самому СНУМі були такі, хто намагався загальмувати таку активність «зсередини».

Проте, одразу зауважу, що не варто ці протестні акції порівнювати з сучасними поваленнями пам'ятників, які інколи нагадують просто вандалізм і хуліганство, поєднанні з бажанням заробити на їх продажі чи переливанні на «цветмет». Адже тоді це були вкрай ризикові акції, як прояв протесту проти пануючої тоталітарної системи. Тепер же, через 25 років після падіння СРСР, на такі дії не треба ані багато мужності, ані розуму. На моє переконання, тепер ці пам'ятники минувшини треба не нищити, а передавати до музеїв, створити такі собі музеї тоталітарної спадщини, де дітям розповідати біля бюстів і пам'ятників комуністичних «вождів» про ті страшні злочини, які вони чинили проти людства. На жаль, нічого цього немає. Немає і справжнього переосмислення і покаяння за минуле. Бо ламання пам'ятників при новій владі – це не подвиг цієї влади, а швидше такий самий «більшовизм», тільки обгорнутий в інші кольори і гасла. Ну і, звісно, відволікання уваги сучасного суспільства від реально існуючих нагальних проблем у державі...

Іл. 10. Під час подій «ГКЧП» на Красній площі у Чернігові комуністи і співробітники КДБ намагаються скрутити протестувальника і відібрати синьо-жовтий прапор, серпень 1991 р.

школи... Про це я вже казав. В атмосфері морального тиску тоді довелося залишити школу та піти в СПТУ.

До речі, члени нашого СНУМу були причетні і до «демонтажу» у Чернігові в 1990 р. голови Леніна на його пам'ятнику на Валу... Тоді там у парку стояла бездарна бетонна скульптурна група «Ленін і діти», на якій у «вождя» вночі неодноразово «зникала» голова... Оскільки пам'ятник був виготовлений з бетону, то голова дуже легко відтинаялась. Не треба казати, що могло бути з тими, хто її відтинав, якби їх

– Ви згадували, що СНУМ у Чернігові видавав власне видання. Що це була за газета? Хто її друкував, як і де розповсюджували?

– Так. У нас була власна самвидавна газета «Деснянські хвилі». Друкували ми її в Литві і таємно переправляли до Чернігова. Це було одне з перших самвидавних альтернативних видань у Чернігові разом з «рухівською» газетою «Громада». І найперша некомсомольська молодіжна газета Чернігівщини. Перший випуск вийшов у вересні 1989 року. Його друкували Славко Логін (нині архієпископ Білоруської автокефальної церкви Святослав. – Прим.) та Яків Гірін. Потім, з 1990-го редактором газети був Сергій Соловей, який продовжував їздити до Литви, де й друкував газету. Дописувачами в газеті були активісти СНУМу Славко Логін, Сергій Соловей, Сергій Потапенко, Василь Ведерніков, Сергій Лоневський, я та інші активісти чернігівського СНУМу. В якості емблеми, на мою пропозицію, на «шапці» газети з серпня 1990 р. ми використовували стародавній родовий герб чернігівського князя Святослава Ярославича – двоголовий орел, який колись був гербом Чернігівського князівства, а згодом і воєводства, а з 2000 року – знову став гербом Чернігівської області. Тобто наш СНУМ був першим, хто почав ще в

Лл. 11. № 3 за квітень 1990 року самвидавної газети «Деснянські хвилі» – періодичного органу Чернігівського крайового осередку СНУМу.

1990 році відстоювати ідею повернення Чернігівщині вкраденого у неї стародавнього герба.

Звісно, за сучасними стандартами наше видання важко назвати повноцінною газетою, більше це нагадувало самвидавний листок чи бюлетень формату А4 на чотирьох сторінках. Трохи примітивне, проте тоді майже всі самвидавні газети були саме такими. Це було дійсно періодичне видання, офіційний друкований орган Чернігівського крайового СНУМу. Ось збереглися номери 3 і 4 за квітень і серпень 1990 року.

Тираж був близько 500 примірників, розмножених на ксероксі. Розповсюджували переважно на мітингах та інших акціях. Пригадую, як я поширював її серед учнів та молоді у школі, навіть окремим учителям давав... Разом з «Деснянськими хвилями» роздавав й іншу самвидавну антирадянську літературу. Окрім шкіл та вузів, газету поширювали серед молодих

Лл. 12. № 4 за серпень 1990 року самвидавної газети «Деснянські хвилі» – періодичного органу Чернігівського крайового осередку СНУМу.

хлопців у військових частинах, вели роз'яснювальну роботу серед різних верств молоді. Тобто це була така агітаційно-просвітницька робота, адже тоді ще діяла жорстка комуністична цензура, і альтернативну точку зору дізнатись людям було вкрай важко. Переважно через самвидав ми і намагались це робити в межах наших можливостей.

– Чи можливо зараз визначити, яка з тогочасних опозиційних організацій (НРУ, УГС, СНУМ, УСС чи інша) найбільше зробила для здобуття незалежності України?

– Між нами було чимало розбіжностей у поглядах, нерідко різне бачення методів боротьби, але, попри це, ми всі разом, спільними зусиллями, як могли намагались наближати день повалення комуністичного режиму і здобуття незалежності України. І тут не можна казати, хто зробив для цього більше чи менше. Кожен, як міг, робив дуже важливу і корисну справу. Час вимагав спільних дій, без чого кожна окремо організація неспроможна була досягти цілей. Тому діяли всі разом. Тому і перемога ця була спільною. Її не може монополізувати чи привласнити собі якась окрема людина, організація чи партія. Ще раз кажу, кожен на своєму місці, як міг, наближав цей день. Усі згадані організації намагались заручитись під час проведення акцій підтримкою і співучастю інших. Хтось робив більше, хтось менше, але всі намагались опертись один на одного. Тут заслуга всіх разом. Тому не раджу навіть намагатись визначати, хто має більше чи менше заслуг... Це тупикова справа. А от об'єктивно дослідити, без перетягування ковдри, не лише окремі тодішні рухи, а всі без винятку, які тоді діяли, – це перспективна задача на майбутнє, до якої ще треба дійти.

– Як відомо, найулюбленишим методом боротьби спецслужб проти опозиції завжди були провокації. Чи доводилося вам мати із цим справу?

– Так. Навколо нас, окрім ідейно самовідданого ядра, завжди юрбилися якісь заслані «стукачі» і таємні провокатори. Десь з весни 1991 р. організація почала кількісно збільшуватись за рахунок несподіваної появи нових членів «комсомольської зовнішності», дехто з них намагався прорватись у керівництво, загальмовувати її активність та ефективність, посягати розбрат і недовіру в середині, відштовхнути тих, хто діяв у СНУМі з 1989-90 рр. Ми стали відчувати, що наші розмови прослуховувалися, а у КДБ знали про усі наші плани. Якось ми вирішили це перевірити. Із кількома перевіреними однодумцями на зібранні членів крайового СНУМу ми оголосили, що буцімто у такий то день, о 15-й годині біля пам'ятника Леніну в центрі міста вчинимо акцію зі спалення комсомольських квитків, наказавши усім зберігати сувору таємницю, аби ніхто зайвий не дізнався. На сьогодні це може здатись дрібним юнацьким бешкетуванням, але тоді це були карані дії, за які можна було отримати арешт. Отже, коли настав той фальшиво оголошений час, ми вирішили перевірити, що буде біля пам'ятника Леніну. Ви не повірите, але він був оточений кількома ланцюгами міліції із собаками... Нам нічого не лишалося, як посміятися з наших «блюстителів порядку», які замість того, аби відловлювати злочинців, усі свої сили кидали на охорону Леніна, якого насправді ніхто не збирався чіпати у той день. З таких маразмів складалась уся тодішня система. Так от, завдяки такому фальшивому оголошенню під час наради ми змогли вирахувати, хто серед наших членів СНУМу був «стукачем». Через них, нерідко, ефективність діяльності організації гальмувалась...

Щодо інших провокацій, то бували й прикріпі випадки. Особливо під час акцій протесту, мітингів і голодувань, коли міліція або невідомі молодчики вчиняли побиття чи провокували на бійки. Так, як я вже казав, моєму брату під час пікетування будівлі КДБ чекістами було викручено руку, його неодноразово піддавали побиттю і навіть судили... Багато кому з нас доводилось відчутти на собі «дотик» міліцейської гумової дубинки... В усіх цих випадках міліція і КДБ намагались спровокувати нас на агресивні дії, аби притягти до відповідальності за кримінальною статтею. Розуміючи це, ми намагались не піддаватися на провокації, не відповідати «злом на зло», залишаючись вищими за них морально. У цьому була наша моральна перевага над ними, що не могло не вплинути на тих же міліціонерів. Адже у них теж були діти...

Оскільки серед членів СНУМу було чимало неповнолітніх активістів, то під час деяких ризикових акцій ми навмисно намагались стояти попереду, щоб міліція не застосовувала дубинки і насилля проти учасників. Інколи це спрацьовувало, бо не кожен з них був готовий чинити насилля і побиття дітей. До того ж на неповнолітніх неможливо було завести карну справу. Тому деякі акції ми свідомо влаштували, знаючи, що нас не зможуть за це посадити.

Окрім усього іншого, для нас це була ще й молодіжна романтика, а тому будь-які провокації чи тиск з боку тоталітарного режиму нас не тільки не залякували, але ще більше утверджували у переконанні, що ми на правильному шляху, підштовхували до ще більш активного опору і протесту.

– *А чим все продовжилось далі?*

– Звісно чим – падінням тоталітарного режиму і проголошенням незалежності України. СНУМ був першою в Україні незалежною молодіжною організацією, що постав як конструктивна альтернатива комсомолу і КПРС. З нього потім вирости інші молодіжні відгалуження і організації. Зараз це зветься молодіжним рухом. Тому СНУМ справедливо інколи кличуть «першопрохідцем». Проте із розпадом СРСР і проголошенням незалежності основна наша мета була досягнута, час вимагав нових методів роботи, рішень і підходів, а тому сенс подальшого існування СНУМу як альтернативи комсомолу вичерпався. Я тоді відійшов від політики, продовжив навчання у юридичному коледжі та інституті, займався журналістикою, науковою та релігійною діяльністю. Хтось подався у комерцію, а хтось взагалі в усьому розчарувався... Хоча я знаю, що деякі колишні активісти чернігівського СНУМу, попри все це, в 2014 – 2016 рр. знову в перших рядах були серед добровольців у АТО (Сергій Соловей, Василь Ведерніков).

Оскільки серед активістів СНУМу майже ніхто не пішов у «велику політику», не став після 1991 р. партійним функціонером, а відповідно і не нагадував про себе через піар і ЗМІ, то дуже швидко про діяльність СНУМу та інших подібних організацій забули. Сьогодні, коли пишуть про події 1989 – 91 рр., то переважно згадують НРУ, ну інколи ще про УГС. Це тому, що окремі їхні представники після 1992 р. стали партійними функціонерами, чиновниками та депутатами, деякі навіть міністрами та послами (наскільки ефективними і професійними – інше питання), тобто вони лишались на поверхні суспільної уваги. І вони, звісно, згадують лише про свої заслуги, інколи навіть применшуючи чи замовчуючи заслуги та участь інших. Не знаю, можливо, це і природно... Проте я знаю, що у багатьох учасників тих подій після остаточного пограбування країни 1992 – 93 рр. кравчуківською номенклатурою за участі й деяких «рухівців», які теж стали складовою тієї «воровської номенклатури», наступило глибоке розчарування, адже не за таку вільну Україну ми виступали. Дехто сьогодні навіть не хоче згадувати про ті події. У кожного з нас доля склалася по-різному, але, як би там не було, те, що було спільного – назавжди увійде до історії як України, так і опозиційного молодіжного руху.

Наш кор.